

TOPIARIUS wydanie specjalne

XIX FORUM ARCHITEKTURY KRAJOBRAZU

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk
dr inż. arch. Anna Sołtysik, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka
dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz
dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

dr hab. inż. Lech Lichołai, dr hab. Klaudia Stala

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402

www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS
Studia Krajobrazowe

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

ARCHITEKTURA I KRAJOBRAZ

Małgorzata Mełges, Hubert Mełges <i>Wieże i sygnaturki kościelne jako dominanty i akcenty krajobrazowe. Zagadnienia ich ochrony, pielęgnacji i remontów</i>	11
--	----

Hubert Mełges <i>Szkodnictwo architektoniczne w krajobrazach wsi i małych miast na przykładzie Polski południowej</i>	23
--	----

Jan Łaś <i>Drewno w architekturze i krajobrazie Podhala</i>	33
--	----

MIASTO I KRAJOBRAZ

Anna Sołtysik <i>W poszukiwaniu współczesnej idei miasta. Potrzeby społeczne, potrzeby jednostki</i>	55
---	----

Michał Rut <i>Współczesne funkcje centrów miast na (wybranych) przykładach rewitalizacji terenów miejskich na Podkarpaciu</i>	69
--	----

Agata Gajdek, Aleksandra Wąsowicz-Duch, Anna Miarecka <i>Koncepcja utworzenia strefy rekreacji w Rzeszowie – aspekt kulturowy, krajobrazowy i społeczny</i>	83
--	----

WSPÓŁCZESNE FUNKCJE CENTRÓW MIAST NA PRZYKŁADACH REWITALIZACJI TERENÓW MIEJSKICH NA PODKARPACIU

MODERN FEATURES OF URBAN CENTRES ON EXAMPLES OF URBAN
REVITALIZATION IN THE PODKARPACIE REGION

Michał Rut
Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
mrut@muzeum.rzeszow.pl

Artykuł dotyczy analizy stanu istniejącego oraz możliwości odnowy przestrzeni centrów wybranych miast podkarpackich w oparciu o projekty rewitalizacji. Przestrzenie rynkowe, które obecnie są niezagospodarowane i przypominają zapomniane parki, powinny w swojej ofercie programowej zawierać atrakcyjny program użytkowy. Działania remontowe, modernizacyjne oraz rewitalizacyjne mają na celu ożywienie społeczno-gospodarcze tych przestrzeni. Omówiono następujące centra miast w: Kolbuszowej, Sanoku, Dynowie, Boguchwale, Nowej Sarzynie, Stalowej Woli, Nowej Dębie. Zaprezentowane działania przyczyniły się do poprawy poziomu życia mieszkańców poprzez inwestycje, remonty obiektów zabytkowych, ulic i placów, modernizację budynków, tworzenie nowych przestrzeni publicznych itd. Ewaluacja projektów rewitalizacyjnych wykazała jednak, że kompleksowe narzędzie polityki miejskiej, jakim jest rewitalizacja zintegrowana, nie zostało w praktyce zastosowane. Wszystkie projekty były inwestycjami o charakterze twardym, infrastrukturalnym.

Słowa kluczowe: centra miast, Podkarpacie, rewitalizacja

The article is about the analysis of the existing state and possibilities of renewal of selected city centres located in the podkarpackie voivodeship, based on revitalization projects. Town squares, that are currently undeveloped and resemble forgotten parks, should include in their programs some attractive activities. Renovation, modernization and revaluation were aimed at socio-economic recovery of these areas. The article discusses the following city centers Kolbuszowa, Sanok, Dynów, Boguchwała, Nowa Sarzyna, Stalowa Woli, Nowa Dęba. In result of there actions the quality of life has improved through investments in renovation of historic objects, streets and squares, modernization works, creation of new public spaces, etc. Evaluation of revitalization projects showed however, that integrated revitalization as the comprehensive tool in urban policy was not used in practice. All realized projects were investment in infrastructure only.

Keywords: city centres, podkarpackie voivodeship, revitalization.

Teren obecnego województwa podkarpackiego był na przestrzeni wieków regionem pogranicza etnicznego, politycznego i religijnego. To historycznie uwarunkowane położenie miało decydujący wpływ na ukształtowanie zachowanego do dziś dziedzictwa kulturowego. Warunki geograficzne i przyrodnicze oraz bogactwo zasobu dziedzictwa kulturowego, będąca świadectwem wielonarodowości i wielowyznaniowych tradycji tych ziem sprawia, że krajobraz kulturowy obecnego Podkarpacia jest bogaty, zróżnicowany i niejednorodny. Obok zachowanych materialnych świadectw, na tożsamość kulturową składają się też wartości niematerialne: różnorodne zwyczaje i obrzędy, język oraz religijność, które charakteryzują się dużą żywotnością.

Pod względem historycznym województwo podkarpackie obejmuje południowo-wschodnie obszary przedrozbiorowej Małopolski (części ówczesnych województw: krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego) oraz zachodnią część Rusi Czerwonej (głównie województwo ruskie, część belskiego). Po rozbiorach ziemie obecnego województwa podkarpackiego znalazły się w granicach zaboru austriackiego stanowiąc środkową część Galicji. Natomiast po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku tereny dzisiejszego województwa przynależały do województw: lwowskiego (z historycznymi ziemiami przemyską i sanocką oraz Rzeszowem), krakowskiego (część zachodnia) i lubelskiego (północne obrzeża). Była to baza dla województwa rzeszowskiego utworzonego w 1945 roku. Wyodrębnione z województwa rzeszowskiego – w wyniku reformy administracji państwowej przeprowadzonej w 1975 roku – inne jednostki administracyjne, obecnie są połączone w jeden organizm polityczno-administracyjny. W jego skład weszły województwa przemyskie i krośnieńskie, a także część tarnobrzesckiego oraz tamowskiego. Tym samym został ukształtowany region złożony z terenów wschodniej Małopolski i zachodnich ziem województwa ruskiego, co w efekcie przyniosło wielobarwny pejzaż dziedzictwa kulturowego (Stojak 2008: 82).

Jednym z powszechnie kojarzonych elementów związanych z dziedzictwem kulturowym województwa jest wizerunek niewielkiego miasta z centralnym rynkiem – ośrodkiem układu przestrzennego, od którego odchodziły kolejne kwartały coraz mniej zwartej zabudowy, przechodzące wzdłuż kilku dojazdowych dróg we wstęgę rolniczych przedmieść. Wizerunek ten znajduje potwierdzenie w danych statystycznych. Obecnie sieć miejska województwa podkarpackiego liczy 50 miast przeważnie średniej i małej wielkości. Do najbardziej charakterystycznych cech związanych z umiastowieniem regionu należy zaliczyć przede wszystkim niski poziom urbanizacji (41,4%), który jest najniższy w kraju a ponadto brak dużych, typowo wielkomiejskich ośrodków. Największe miasto – Rzeszów – liczyło w 2015 r. 186 770 tys. mieszkańców, będąc pod tym względem na 20 miejscu w Polsce. W porównaniu do kraju, województwo podkarpackie cechuje się większym znaczeniem miast średnich (między 20 a 100 tys. mieszkańców) i małych (poniżej 20 tys. mieszkańców). Dziesięć miast województwa podkarpackiego należy do grupy 10% najmniejszych miast w Polsce. Gęstość sieci miejskiej w województwie podkarpackim jest natomiast tylko nieznacznie mniejsza od średniej dla Polski (Domański 2012: 26).

Przestrzenny układ sieci miejskiej jest bardzo charakterystyczny. Ośrodek regionalny – Rzeszów, w promieniu 50-80 km, otaczają średniej wielkości miasta liczące między 35 a 65 tys. mieszkańców. Ośrodki te występują dość regularnie na obwodzie o kształcie elipsy w odległościach wzajemnych 20-40 km. Wyjątkiem od tej prawidłowości jest północny-wschód województwa (od powiatu nizańskiego po powiat lubaczowski), gdzie nie wykształcił się znaczący ośrodek średniej wielkości. Pomiędzy miastem centralnym a wyróżnionym pierścieniem miast rozpościera się strefa, na terenie której wykształciły się miasta mniejsze. Stare miasta lokowane w fazie średniowiecznej urbanizacji występują głównie w środkowej i południowej części wojewódz-

stwa na historycznych szlakach komunikacyjnych. Trzy ośrodki na północy regionu – Stalowa Wola, Tarnobrzeg i Mielec – większe znaczenie zaczęły zyskiwać dopiero od okresu międzywojennego (Domański 2012: 26).

Dla województwa podkarpackiego jednym ze szczególnych czynników wzrostu w dokumentach strategicznych została wyróżniona turystyka, mająca aktywizować życie gospodarcze i społeczne regionu¹. Możliwości jej rozwoju upatrywano w oparciu o zestawienie walorów naturalnych, historycznych, kulturowych, a także atrakcji sportowych. Jako czynniki historyczne i kulturowe ważne dla rozwoju turystyki indywidualnej i zorganizowanej wyszczególniono m.in. zabudowę starych miast Podkarpacia. Stworzyło to bardzo istotną perspektywę dla ochrony dziedzictwa kulturowego i turystyki poprzez wykorzystanie m.in. funduszy unijnych². Działania podjęte w ramach VII osi priorytetowej „Spójność wewnątrzregionalna” Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego stanowiły próbę stworzenia zrębów regionalnej polityki miejskiej. Za narzędzie, które miało służyć takiemu celowi wybrano rewitalizację. Znalazła się ona bezpośrednio w Działaniu 7.1 *Rewitalizacja miast*, oraz Działaniu 7.2 *Rewitalizacja obszarów zdegradowanych*, które obejmowały 96,5% wartości wszystkich działań w tym priorytecie. Całość działań wartych blisko 300 mln zł uzyskała dofinansowanie na poziomie ponad 74% to jest 222 mln zł. Fundusze te przyczyniły się do poprawy poziomu życia mieszkańców miast regionu poprzez inwestycje w remonty obiektów zabytkowych, ulic i placów, termomodernizację budynków, tworzenie nowej przestrzeni publicznej itd. Znacząca część środków trafiła do miast małych, przeżywających problemy gospodarcze i w konsekwencji niezdolnych do samodzielnej realizacji tego rodzaju projektów. W ocenach tych działań wskazuje się jednak na to, iż nie zastosowano koncepcji kompleksowej polityki rewitalizacyjnej uwzględniającej partycypację społeczną, co mogłoby się przyczynić do większego oddziaływania danego projektu. Przeprowadzono głównie projekty inwestycyjne, o charakterze twardym infrastrukturalnym (Domański 2012: 116).

W tradycyjnym miasteczku rynek, który był ośrodkiem układu przestrzennego stanowił centrum ogniskujące życie miejscowości. Dopóki w drugiej ćwierci XX wieku nie rozpoczęto zadrzewiania części niektórych rynków, centra takich osiedli były na ogół pozbawione zieleni, co kontrastowało z wybujałą roślinnością w ogródkach, sadach, polach i łąkach już na obrzeżach osady. W sylwecie miasta zaznaczała się niska drewniana zabudowa akcentowana budynkami świątyni różnych wyznań, gmachów publicznych, kamienic, młynów, zakładów drobnoprzemysłowych, budynków inwentarskich, stodół i spichlerzy. Pośród nich zaznaczały się także mniejsze obiekty: kapliczki, krzyże, nagrobki, pomniki, budki jateczne, koniowiazy, płoty, parkany, ławki, wiązaki do drzewek, studnie. W miasteczkach pojawiały się również różne obiekty tymczasowe – bramy powitalne z okazji przyjazdu osobistości kościelnych i państwowych, okresowo rozkładane kramy i stragany, ściany budynków

¹ Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, załącznik nr 1 do Uchwały Nr XXXVII/697/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 26 sierpnia 2013; Przeważająca większość podkarpackich miast w dokumentach strategicznych wiązała swój rozwój ze sferą turystyki, a czynniki kształtujące atrakcyjność turystyczną były najczęściej wymienianymi mocnymi stronami miejscowości. Obecnie rewiduje się stanowisko postrzegające turystykę jako remedium na problemy gospodarcze miast regionu (Domański 2012: 7).

² W latach 2007–2013 zrealizowano 818 projektów realizowanych w ramach osi I-VII Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego. Łączna wartość realizowanych projektów wyniosła ponad 3 mld zł, a kwota dofinansowania osiągnięta wartość blisko 1,9 mld zł. Wśród projektów 19 przedsięwzięć miało charakter projektów kluczowych, często realizowanych w wielu ośrodkach miejskich regionu. Ich łączna wartość wyniosła 799,4 mln zł, co stanowi 26,4% łącznej kwoty projektów (Domański 2012: 5-6).

mieszkalnych zmieniały się w zależności od pór roku będąc „ogacane” na zimę. Widoczne były także oznaki postępującej cywilizacji przemysłowej, takie jak: bruki, mosty, znaki drogowe, drewniane słupy elektryczne i teletechniczne, wysięgniki, druty, anteny radiowe, czy wreszcie sztyldy (Miliszkievicz 2015: 94).

Dopełniając obrazu takich miejsc powinno się zwrócić uwagę również na ruch toczącego się codziennego życia, relacje międzyludzkie, oświetlenie, zapachy, termikę. Całość tak rozumianej wizji przeszłości możemy utożsamić z pojęciem dziedzictwa kulturowego, które jest pojęciem szerszym niż termin „zabytek” i obejmuje również nieuchwytnie fizycznie wytwory kultury, takie jak obyczaje, opowieści, tańce czy techniki rzemieślnicze, wspólnie zwane dziedzictwem niematerialnym. Brak powszechnego pojmowania zabytku jako istotnej części dziedzictwa w szerszym znaczeniu powoduje, że remontom i konserwacjom poddaje się pojedyncze obiekty architektury uznawane za zabytki, a w mniejszym stopniu docenia się wartości typowych, niewielkich domów, detali architektonicznych, płotów i bram, ogródków, placów czy układu ulic nadających małym miasteczkom charakter i wyjątkowość. Pod tą ogólną nazwą rozumiemy dziś takie pojęcia jak: *genius loci*, aura zabytku, pamięć miejsca, odczuwanie architektury czy miasta itd. (Wieczorek 2015: 243).

W nastawionej na historię, kulturze ostatniego ćwierćwiecza, da się odnaleźć coraz więcej przykładów takiego stosunku do przeszłości, w którym zmysłowość a nie intelektualny ogląd jest jej formą. Preferuje się wszelkie formy kontaktu, w których uwydatnieniu podlega materialność przeszłości, to co budzi emocje, czego się doświadcza i co się przeżywa. O podobnym trendzie świadczy rosnące zainteresowanie tzw. „zabytkami drugiej kategorii” (*monuments secondaires*) – obiektami o nikłej wartości artystycznej i historycznej a istotnymi ze względu na ich dawne pochodzenie i to, że potwierdzają, iż przeszłość realnie trwała. Przykładami mogą być zabiegi czynione podczas rewitalizacji dawnych placów miejskich: ślad dawnej linii tramwajowej na nowo wybrukowanym placu, pozostawione fragmenty muru, zwykłe budynki, narzędzia itp. (Skoczyła: 2014, 34).

Odniesienia do historii mogą być poszerzone poprzez stosowanie tzw. implantów pamięci. Pojęcie implantu pamięci zostało wprowadzone przez Mariana Golkę, według którego są to „wtórne i *post factum* wykreowane: budowle, zapisy, obrazy czy filmy, a także treści wiedzy, które mają uzupełnić braki pamięci, odtworzyć jej domniemaną treść albo wręcz stworzyć w nowej postaci, która byłaby zgodna z aktualną polityką zbiorowości czy aktualnym układem interesów, wartości i celów” (Golka 2009: 161). Implant pamięci jest obiektem, którego funkcją jest konstruowanie określonej wiedzy o przeszłości i przekazywanie tej wiedzy. Najczęściej stosowanym implantem pamięci jest budynek wybudowany w stylu charakterystycznym dla okresów wcześniejszych lub obiekt odtworzony w miejscu gdzie podobny lub nawet identyczny budynek istniał w odległej przeszłości np. Zamek Królewski w Poznaniu (Szpociński 2005: 27).

W małych miastach Podkarpacia współczesny rynek przyjmuje różne oblicza. Na ogół dominującą jego zabudową mieszkaniową są historyczne kamienice, których wysokie partery przeznaczone są na usługi. Tam gdzie kamienice nie przetrwały zniszczeń, pierzeje uzupełnia się blokami mieszkalnymi, pawilonami handlowymi, budynkami urzędów i instytucji, co często jest dysharmonijne względem zastanych budowli. Na skutek braku miejsc postojowych i problemów z komunikacją publiczną, rynki zagospodarowane są na przystanki autobusowe lub parkingi. Nie jasne na ile rynek ma być wypełniony elementami zieleni, a na ile otwartą przestrzenią. W ostatnich latach przeprowadzono szereg modernizacji rynków miast akcentując ich funkcje reprezentacyjne i rekreacyjne. Idąc w ślad za ambicjami władarzy miasta, projektanci na rynkach miasteczek proponują elementy nie zawsze zbieżne z kameralnym wymiarem galicyjskiego miasteczka: granitowa kostka o wzorzystym układzie na płycie rynku, efektowne fon-

tanny, muszle koncertowe wykorzystywane podczas miejskich uroczystości, barwne klomby kwiatowe. Usuwając z rynku trakty komunikacyjne oraz przystanki autobusowe z jednej strony otrzymuje się przestrzeń bardziej uporządkowaną a z drugiej pozbawia się okoliczne zakłady gastronomiczne i handlowe klientów, co może doprowadzić do zamierania tej części miasta (Forczek-Brataniec, Brataniec 2012: 142).

Przed wyzwaniem przeorganizowania centrum miasta stoją władze **Łańcuta**. Obszar tamtejszego Rynku wpisany jest do rejestru zabytków w ramach Zabytkowego Układu Urbanistycznego Miasta Łańcuta. W centralnym miejscu placu znajdował się ratusz, a obecnie funkcjonują tzw. planty miejskie oraz Pomnik Niepodległości przekształcony z wcześniejszego obelisku poświęconego „Bojownikom o Polskę Ludową”. Drugą część rynku stanowi parking, który uprzednio pełnił funkcje głównego przystanku dla komunikacji publicznej. Te dwie strefy rozdziela stosunkowo ruchliwa droga łącząca części miasta. Wokół rynku znajduje się zabudowa pochodząca z XVII wieku, przebudowywana w XIX i XX wieku. W pierzei południowej zabudowę uzupełniają bloki mieszkalne. Trzeba podkreślić, iż rynek pełniący funkcję plant i parkingu nie licuje z wizerunkiem miasta turystycznego i znacznie obniża jego walory. Zmianę może przynieść plan rewitalizacji miasta zakładający nie tylko modernizację rynku, ale również wzmocnienie instytucji kulturalnych³.

Ryc. 1.
Rynek w Boguchwale powstały na zrewitalizowanych terenach popegeerowskich (fot. <http://www.erbud.rzeszow.pl/realizacje>) (dostęp 12.05.2016).

Jak istotnym dla identyfikacji miasta jest centralny plac pokazuje przykład **Boguchwały**, która po niemal ośmiu latach od ponownego nadania praw miejskich doczekała się miejsca pełniącego funkcję rynku. Miejscowość w swej historii krótko cieszyła się prawami miejskimi. Uzyskała je dzięki staraniom właściciela Teodora Konstantego Lu-

³ Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Łańcuta na lata 2015-2020, Łańcut 2015, załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XIII/97/2015 Rady Miasta Łańcuta z dnia 22 grudnia 2015 (dostęp 15.02.2016).

bomirskiego w 1724 roku, a straciła po 44 latach wraz z rozbiorem austriackim. Ponieważ zabudowa Boguchwały jest dość mocno rozproszona, konieczne było zapewnienie centralnego miejsca gdzie mogłoby się toczyć codzienne miejskie życie. Na plac wykorzystano tereny po byłym państwowym gospodarstwie rolnym wraz z budynkami gospodarczymi oraz zabytkowym spichlerzem. Są one zlokalizowane niedaleko kompleksu pałacowo-ogrodowego oraz urzędu miejskiego. Dzięki funduszom na rewitalizację terenów popegeerowskich w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego większość istniejących budynków została wyburzona, pozostawiono jedynie ceglany spichlerz i dawny budynek biurowo-warsztatowy, które gruntownie wyremontowano. W budynku biurowym będzie mieścić się Miejskie Centrum Kultury, a także siedziby licznych gminnych organizacji pozarządowych. Spichlerz jako swoisty „ratusz” będzie siedzibą pałacu ślubów i sali narad dla rady miejskiej⁴ (ryc. 1).

Poniżej zaprezentowano przykłady rewitalizacji podkarpackich miast i miasteczek.

Układ urbanistyczny **Dynowa** ukształtował się na początku XV wieku w rezultacie lokacji na prawie magdeburskim. Miasto zostało rozplanowane i rozmierzone na obszarze nadszańskiego wzniesienia równoległego do biegu rzeki. Centrum prawie regularnego układu miejskiego stanowi prostokątny rynek, z którego naroży wychodzą ulice. Czworobok placu od strony północno-zachodniej zamykał kościół św. Wawrzyńca, a od północnego wschodu zamek postawiony przez ród Kmitów na wyniosłym cyplu w miejscu dawnego grodziska. Liczne pożary miasta i zniszczenia wynikające z najazdów tatarskich oraz wojen w drugiej połowie XVIII w. spowodowały niekontrolowany handel domami i gruntami, co pociągnęło za sobą zmiany w dotychczasowym podziale i wielkości parceli. W pierwszej połowie XIX w. znaczącym przemianom uległa zabudowa przyrynkowa. W tym czasie rozbiórce poddano ostatnie budynki drewniane i wprowadzono murowane. Rozwój przestrzenny organizmu miejskiego postępował dynamicznie szczególnie po pożarach, które miały miejsce w 1870 i 1904 r. W okresie międzywojennym rozległy plac otaczały z trzech stron przylegające do siebie kamienice jednopiętrowe pełne różnych sklepów. Większość z nich powstała po pożarze w 1904 r. Odmienną architekturę posiadała niezniszczona pożarem południowa strona rynku. Architekturę tworzyły stare przysadziście domostwa ściśle przylegające do siebie. W północno-wschodniej części rynku wznosi się Pomnik króla Władysława Jagiełły. Wybudowany został przez społeczeństwo Dynowa w 1910 r. dla uczczenia pięćsetnej rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Postać króla Jagiełły to rzeźba wykonana w wapieniu pińczowskim przez Michała Korpala w krakowskiej firmie Fischera. Rynek posiadał nawierzchnię żwirową a częściowo był wybrukowany. Służył jako miejsce postoju furmanek, w czwartki natomiast odbywały się tu targi. W murowanej zabudowie miasta wysokością i odmienną architekturą wyróżniały się tylko trzy świątynie: rzymskokatolicka, greckokatolicka i żydowska (cerkiew i synagoga nie zachowały się)⁵.

W okresie powojennym pierzeje: północną uzupełniono o budynek urzędu miasta, południową o pawilon handlowy zaś we wschodniej powstał budynek milicji. Te wielopiętrowe budynki swymi nowoczesnymi formami i skalą odbiegają od charakteru pozostałej zabudowy. Na płycie runku wylanej asfaltem zorganizowano przystanki autobusowe, a później postój dla busów oraz ustawiono kioski „Ruchu”. Wzdłuż ulic okalają-

⁴ Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Boguchwała, Boguchwała 2009, Gminny Program Opieki nad zabytkami Gminy Boguchwała na lata 2009-2012, załącznik do Uchwały Nr XXXV/388/09 Rady Miejskiej w Boguchwałce z dnia 19 lutego 2009, www.boguchwala.pl (dostęp 15.02.2016).

⁵ www.dynow.pl (dostęp 12.02.2016).

cych rynek wyznaczono miejsca parkingowe. Wprowadzenie na rynek ruchu kołowego spowodowało jego zbytne zatłoczenie, chaos i w konsekwencji obniżyło walory estetyczne całej przestrzeni.

Miasto w 2012 roku rozpoczęło projekt „Poprawa wizerunku miasta Dynów poprzez rewitalizację Rynku i przyległych ulic, parku dworskiego oraz remont infrastruktury komunikacyjnej w obrębie Obszaru I”, polegający na polepszeniu funkcjonalności miasta. Rewitalizacja polegała na nadaniu rynkowi funkcji rekreacyjnej z nowym układem alejek i zieleni oraz cech miejsca spotkań w postaci otwartego placu przy pomniku Jagiełły, przeznaczonego do organizowania uroczystości. Nawierzchnia płyty rynku została wymieniona z asfaltowej na płyty granitowe oraz kostkę granitową, co podkreśliło prestiżowy i reprezentacyjny charakter miejsca. Rynek został wyposażony w nowe elementy małej architektury: ławki i kosze na śmieci, stojaki na rowery, tablice ogłoszeniowe, maszty flagowe. Wybudowana została nowoczesna, podświetlana fontanna, wprowadzono stylowe oświetlenie uliczne. Zakres prac nad organizacją zieleni obejmował wycinkę i nasadzenie drzew w obrębie ulic: Zamkowej, Rynek, Kazimierza Wielkiego, płyty rynku, parkingu obok dworca autobusowego, parkingu przy ul. Podwale. Posadzone zostały drzewa i krzewy na potrzeby nowej kompozycji zieleni. Wyremontowana została infrastruktura komunikacyjna obejmująca remont dróg, chodników i miejsc postojowych.

Elementem łączącym rewitalizowany rynek z parkiem przy ul. Dworskiej jest wyremontowany trakt pieszy prowadzący od dworca autobusowego poprzez ulice Krzywą i Mickiewicza oraz trakt od kościoła do ul. Jana Pawła II. Pozwoliło to scalić odnowione tereny w jedną funkcjonalną całość.

W ramach wspomnianej już rewitalizacji parku podworskiego zainstalowano elementy małej architektury, wykonano drogi wewnętrzne, place zabaw, ścieżki spacerowe, nawiązujące swym przebiegiem do historycznego układu, ponadto boiska i korty tenisowe. Istotną rolę w projekcie odegrała Fundacja Pomocy Młodzieży im. Jana Pawła II „Wzrastanie”, będąca właścicielem zabytkowej oficyny dworskiej, w której przeprowadzono roboty modernizacyjno-remontowe⁶.

Rynek w **Kolbuszowej** to najstarszy teren miasta z centralnie położonym Placem Wolności, posiadający zwartą substancję architektoniczną wymagającą uporządkowania. Centralna dzielnica miasta poddana rewitalizacji mieści się w obrębie ulic: Piekarska, Mickiewicza, Nowe Miasto, Parkowa, Targowa, Zielona, Narutowicza, część ul. Piłsudskiego, część ul. Obrońców Pokoju, Jana Pawła II, Kościuszki, Plac Wolności, Niecała, Janka Bytnara. Na całym obszarze ustanowiono strefę pełnej ochrony konserwatorskiej, zapewniającą zachowanie i umożliwiającą rewitalizację istniejącej struktury zabytkowej i historycznego założenia urbanistycznego⁷.

Podstawowym problemem w zakresie zagadnień architektonicznych była ciągle powiększająca się degradacja stanu technicznego historycznej zabudowy. Wynikało to niejednokrotnie z zastosowanej technologii budowy oraz niskiej jakości materiałów budowlanych, co przełożyło się na wysokość kosztów remontu. Struktura własności budynków zlokalizowanych w centrum miasta jest zróżnicowana, co spowodowało trudności w zarządzaniu znajdującymi się budynkami. Przy ograniczonych możliwościach finansowych właściciele budynków i wymogach ochrony konserwatorskiej budynki te nie były odnawiane i ulegały degradacji. Zarówno lokalizacja, jak i struktura zabudowy

⁶ Lokalny program rewitalizacji Miasta Dynów na lata 2008-2015, załącznik do Uchwały Rady Miasta Nr XXXIX/243/09 z dnia 28 grudnia 2009, www.dynów.pl (dostęp 12.02.2016).

⁷ Założenia ochrony konserwatorskiej zawiera Program opieki nad zabytkami Powiatu Kolbuszowskiego na lata 2013-2017, który został przyjęty Uchwałą Rady Powiatu w Kolbuszowej Nr XXX/185/2013 z dnia 27 czerwca 2013, www.kolbuszowa.pl (dostęp 12.02.2016).

w momencie tworzenia się historycznej tkanki miejskiej, została dostosowana do potrzeb działalności handlowej i usługowej, jednak uniemożliwia kolejne inwestycje. To spowodowało regres w aktywności gospodarczej tego obszaru. Kolejnym, równie istotnym problemem było niedostosowanie infrastruktury komunikacyjnej do istniejących potrzeb. Czynniki te spowodowały, iż ta część miasta charakteryzowała się niskim poziomem wartości zasobu mieszkaniowego, niskim wskaźnikiem prowadzenia działalności gospodarczej, wysokim poziomem ubóstwa i wykluczenia, wysoką stopą długotrwałego bezrobocia. Zaplanowane działania rewitalizacji realizowano w ramach porozumienia kilku podmiotów: gminy, starostwa, Stowarzyszenia na rzecz rozwoju Powiatu Kolbuszowskiego „Nil”, parafii pw. Wszystkich Świętych i porozumienia mieszkańców zachodniej pierzei rynku, których elewacje kamienic miały zostać odnowione. Działania nie ograniczyły się tylko do odnowienia płyty rynku, zaplanowano również modernizację Ogródka Jordanowskiego, renowację kaplicy grobowej rodziny Tyszkiewiczów, utworzenie Centrum Transferu Nowoczesnych Technologii i Inkubatora Przedsiębiorczości, a także modernizację infrastruktury drogowej i wodociągowej. Działania te uzupełniły przeznaczone dla inwestorów tereny przy ulicach: Sokołowskiej, Św. Brata Alberta i Topolowej w celu aktywizowania działalności gospodarczej⁸.

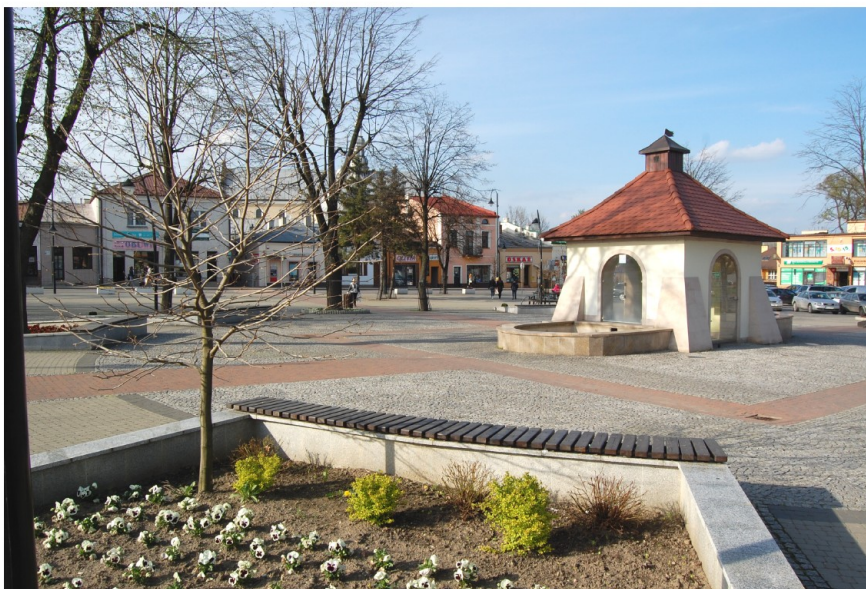
W ramach odnowienia płyty rynku zredukowano drzewostan pozostawiając najstarsze okazy, co pozwoliło na zwiększenie przestrzeni otwartej. Sama nawierzchnia rynku zyskała nowe płyty i kostkę o koncentrycznym układzie wzorów. Wygląd zmieniła zażytkowa studnia, zajmująca centralne miejsce na runku, która pełni również funkcję fontanny miejskiej. By podkreślić reprezentacyjny a jednocześnie rekreacyjny charakter miejsca wprowadzono klomby kwiatowe, stylowe ławki i oświetlenie. W wyniku prac modernizacyjnych w obrębie rynku podtrzymano i usprawniono jego rolę jako ośrodka komunikacji (zwiększenie miejsc parkingowych, utrzymanie przystanków dla komunikacji zbiorowej oraz postoju taksówek). Powstała również dwukierunkowa ścieżka rowerowa wzdłuż głównego szlaku turystycznego biegnącego od Skansenu do Weryni. Dla zwiedzających przygotowano także infomat, szereg tablic informacyjnych, kierunkowych i plan miasta⁹ (ryc. 2).

Dobrym przykładem na wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w aktywizacji gospodarczej i turystycznej regionu jest miasto **Sanok**, które od wielu lat realizuje kompleksowy projekt pt. „Sanocki Park Dziedzictwa Kulturowego”. Projekt ten obejmuje nie tylko odnowę miejskich placów, ale także dofinansowanie inicjatyw instytucji kultury, co przyczynia się do uatrakcyjnienia oferty turystycznej miasta (Galeria Z. Beksińskiego w Muzeum Historycznym, rekonstrukcja Rynku Galicyjskiego w Skansenie). Pierwszy etap tego przedsięwzięcia pn. „Rewitalizacja Rynku i Placu Św. Jana” obejmował przebudowę tych dwóch placów wraz z przyległymi ulicami oraz remont elewacji wybranych budynków. Obszar rynku został wyłączony z ruchu drogowego, dzięki czemu stał się miejscem rekreacyjno-wypoczynkowym przyjaznym dla mieszkańców i odwiedzających miasto turystów. W ramach projektu wykonano remont pomieszczeń przeznaczonych na Centrum Informacji Turystycznej oraz Biuro Wystaw Artystycznych. W wyniku przeprowadzonych prac na placach i okolicznych ulicach ułożono kostkę brukową,

⁸ Założenia programów rewitalizacji zawarte są w następujących dokumentach: Lokalny Plan Rewitalizacji Obszarów Miejskich Miasta Kolbuszowa na lata 2007-2013 oraz Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Kolbuszowa na lata 2010-2015, załącznik Nr 1 do uchwały LVIII/632/10 z dnia 24 września 2010r. w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Kolbuszowa na lata 2010-2015, www.arch.kolbuszowa.pl (dostęp 15.02.2016).

⁹ www.arch.kolbuszowa.pl (dostęp 15.02.2016).

zmodernizowano infrastrukturę techniczną, oświetlenie uliczne, zainstalowano fontanny, stylowe ławki, odnowiono elewacje zniszczonych kamienic.

Ryc.2.
Rynek w Kolbuszowej (fot. M. Rut)

Podobne działania przeprowadzono na Placu św. Michała w 2011 roku i okolicznych ulicach: Sobieskiego, Wałowej, Grzegorza z Sanoka, Piłsudskiego, Kazimierza Wielkiego. Na Placu św. Michała podczas wykopalsk archeologicznych udało się odkryć mury zabytkowego kościoła, w którym ślub brał król Władysław Jagiełło. Na nowej nawierzchni placu innym kolorem kamienia zarysowane zostały fundamenty kościoła, a ich fragmenty wyeksponowano na zewnątrz dla zwiedzających. Podobnie jak ulice również plac został objęty pracami ziemnymi, związanymi z wymianą instalacji. Jego powierzchnię wyłożono kostką granitową i nowymi płytami chodnikowymi. Całości dopełnił montaż elementów małej architektury oraz nasadzenia zieleni. Na placu zorganizowano postój taksówek, miejsca parkingowe wydzielono w zatoczkach wzdłuż rewitalizowanych ulic. Przez plac przebiega droga do nowego trzykondygnacyjnego parkingu. Działania te pozwoliły na uregulowanie ruchu kołowego w centrum miasta i stworzenie dodatkowych miejsc parkingowych.

W ślad za odnowieniem zabytkowego centrum miasta zrealizowano projekty mające na celu wzmocnienie instytucji kulturalnych. W ramach projektu „Rewitalizacja obszarów miejskich” przeprowadzono modernizację Sanockiego Domu Kultury (remont elewacji i instalacja klimatyzacji), budowę sceny wraz z niezbędną infrastrukturą i elementami małej architektury przy wejściu do parku miejskiego oraz modernizację amfiteatru w Muzeum Budownictwa Ludowego.

Dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej miasta kluczowy był projekt pn. „Rewitalizacja wzgórze zamkowe – najstarszej części miasta Sanoka”. W ramach prowadzonych prac zredukowane dotychczas do roli komunikacyjnej wzgórze zmieniło się w oferującą szerokie możliwości turystyczne i kulturalne przestrzeń, nawiązującą do historii zamku królewskiego w Sanoku. Szereg działań, podjętych w obrębie niezagospodarowanego

do niedawna wzgórze, objął m.in. wykonanie nawierzchni z kostki granitowej wraz z organizacją elementów zieleni, odnowienie elewacji i konserwację stolarki okiennej zabytkowego zamku oraz budynku magazynowego, rekonstrukcję schodów zamkowych z balkonem, wreszcie wymianę zniszczonego ogrodzenia w zachodniej części dziedzińca na mur, nawiązujący do obronnej przeszłości fortalicjum. Przeprowadzono częściową rekonstrukcję zamkowej wieży, niegdysiejszego więzienia dla skazańców sanockiego grodu. Wyniesiona do poziomu I piętra służy jako platforma widokowa. Po dobudowie południowego skrzydła zamku, w jego wnętrzach zorganizowano Galerię Zdzisława Beksińskiego. Zadbano również o funkcjonalność wzgórza, w którego podziemiach powstały: sala konferencyjna oraz pomieszczenia magazynowo-wystawiennicze. Promowana tu będzie twórczość lokalnych artystów poprzez organizację wystaw czasowych ich prac. Życie kulturalne w obrębie dziedziny ożywić ma przenośna scena wraz z krzesłami, co umożliwi organizację imprez o charakterze plenerowym¹⁰.

Cenną inicjatywę podjęło Muzeum Budownictwa Ludowego, które z powodzeniem przeprowadziło projekt „Galicyjski Rynek – budowa sektora miejskiego w Parku Etnograficznym w Sanoku”. W jego ramach na terenie skansenu zorganizowano „Rynek Galicyjski” - replikę małego miasteczka z przełomu XIX/XX w. Zgromadzono tu cenne zabytki budownictwa drewnianego: domy mieszkalne oraz zakłady usługowe np. zakład fryzjerski, zakład fotograficzny, piekarnia itp. W ten sposób zrekonstruowano wielokulturowe miasteczko regionu z jego najważniejszymi funkcjami: mieszkalną, handlową i usługową¹¹. Całość założenia oddaje niezwykle wiernie wygląd typowego, drewnianego miasteczka południowo-wschodniej Polski, chociaż nie jest powieleniem jednostkowego układu konkretnego miasteczka, ale jest sumą i syntezą ich wszystkich (Ryc. 3).

Ryc. 3.

Rynek galicyjski - sektor miejski w Parku Etnograficznym w Sanoku (fot. M. Rut)

Na terenie Podkarpacia można wyróżnić ośrodki miejskie, które nie posiadają typowych rynków. Powstały one w latach 30. XX wieku głównie podczas zakładania kolonii

¹⁰ www.muzeum.sanok.pl (dostęp 15.02.2016).

¹¹ www.skansen.sanok.pl (dostęp 15.02.2016).

robotniczych w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego, czego przykładem jest Stalowa Wola, Nowa Dęba, Nowa Sarzyna.

Plany budowy **Stalowej Woli** przewidywały zaludnienie na poziomie 50 tys. osób i rozwój w oparciu o nowocześnie zaprojektowaną siatkę ulic, której punkty węzłowe wyznaczały rozległe place. Wokół centralnego placu a zarazem największego z nich, zakładano rozwój ogólnomiejskiego centrum powiązanego bezpośrednio z dworcem kolejowym. Pozostałe place stanowić miały dzielnicowe ośrodki usługowe. Całość układu przestrzennego zamknięto w trójkącie: tzw. Zakłady Południowe – rzeka San – miasto Rozwadów i podzielono na zwarte osiedla mieszkaniowe. W północno-wschodniej części obszaru wyznaczono lokalizację dla dzielnicy przemysłowej. W latach 1937-1939 zrealizowano 4 izolowane kompleksy osiedli: kolonię robotniczą i majsterską, kolonię urzędniczą oraz kolonię dyrektorską. W różnych miejscach osiedli lokowano placówki edukacyjne, handlowe, urzędy miejskie, obiekty sportowe, place targowe. Warto zaznaczyć, iż pomimo rezygnacji w okresie powojennym z omawianych planów, utrzymano zasadnicze kierunki rozwoju miasta (Kuliś 2000: 173-174; Bruno 2008: 15-27). Zaznaczył się jednak brak wyraźnie wyodrębnionego centrum i życie miejskie komasowało się w różnych miejscach: Plac Wolności, dworzec autobusowy i przystanek kolejowy centrum, plac przed Zakładowym Domem Kultury, plac przed Kościołem Matki Bożej Królowej Polski oraz okolice ul. J. Popieluszki (dawna 1 Maja). W ostatnich latach dowartościowano pierwotną tkankę miasta i objęto ją ochroną konserwatorską¹². Mając na uwadze zły stan infrastruktury i budynków w rejonie śródmieścia zaproponowano zagospodarowanie terenów przybłokowych, utworzenie Parku Edukacyjnego, renowację Parku Miejskiego, zmianę funkcji części domu gościnnego Hutnik oraz adaptację sali Palmiarni na cele konferencyjno-wystawowe¹³.

Podobnie powstanie miasta **Nowa Dęba** związane jest ściśle z powstaniem zakładów przemysłowych na terenie Puszczy Sandomierskiej. W XVI i XVII wieku tereny te należały do Dominium Dzikowskiego rodu Tarnowskich herbu Leliwa, do których weszła wieś Dęba z przysiółkiem Poręby Dębskie. W 1927 roku rząd polski wykupił część terenu u zbiegu rzek Wisły i Sanu od hrabiego Tarnowskiego i utworzył tam poligon. Następnie zdecydowano o budowie Wytwórni Amunicji Nr 3. Wpływ na decyzję miał właśnie istniejący na terenie miasta poligon wojskowy, na którym można było przeprowadzać próby z amunicją oraz bliska odległość zakładów przemysłu metalowego i chemicznego. W roku 1938 rozpoczęto budowę osiedla mieszkaniowego dla przybywających z różnych stron fachowców, szczególnie kadry technicznej. Oprócz infrastruktury technicznej powstało 9 budynków wielorodzinnych, 13 budynków jednorodzinnych, bliźniaczych i wolnostojących, szkoła, szpital, stołówka i basen kąpielowy. Produkcja amunicji ruszyła w lipcu 1939 roku. Rozwój wytwórni i ściśle związanej z nią wsi Dęba zahamował wybuch II wojny światowej. W latach powojennych miejscowość rozwijała się prężnie dzięki zakładom przemysłowym a 31 grudnia 1961 roku nadano jej prawa miejskie oraz nową nazwę Nowa Dęba¹⁴. W układzie przestrzennym miejscowości zaznaczyły się dwa osiedla zgrupowane wzdłuż

¹² Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Stalowa Wola na lata 2014-2017, załącznik do Uchwały Nr LXXII/1010/14 Rady Miejskiej w Stalowej Woli z dnia 20 listopada 2014; Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stalowa Wola, załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XXXIV/483/05 Rady Miejskiej w Stalowej Woli z dnia 21 stycznia 2005 z IV zmianą uchwaloną Uchwałą Nr IV/52/11 Rady Miejskiej w Stalowej Woli z dnia 31 stycznia 2011, www.stalowawola.pl (dostęp 15.02.2016).

¹³ Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Stalowa Wola, aktualizacja III, Stalowa Wola 2011, załącznik do Uchwały Nr VI/67/11 Rady Miejskiej w Stalowej Woli z dnia 16 lutego 2011, www.stalowawola.pl (dostęp 15.02.2016).

¹⁴ www.nowadeba.pl (dostęp 15.02.2016).

ulic Rzeszowskiej i Kwiatkowskiego, stąd nie wyznaczono ścisłego centrum. Centralną część Nowej Dęby charakteryzuje zwarty układ urbanistyczny o prostokątnym układzie ulic, bez wykryszalowanego wyraźnie centralnego ośrodka obsługi¹⁵.

W latach powojennych funkcję centrum miasta pełnił Plac Wyzwolenia oraz obszar dworca autobusowego. Te dwie przestrzenie zostały poddane rewitalizacji. W jej ramach został wybudowany dworzec autobusowy i zagospodarowane jego przyległe tereny, przebudowane otoczenie Samorządowego Ośrodka Kultury oraz Plac mjr Gryczmana (dawny Plac Wyzwolenia). W dotychczasowym lasku zwanym „Koziołkiem Matołkiem” od podstaw powstał Park Miejski. Wykonane zostały w nim place zabaw dla małych dzieci oraz boisko wielofunkcyjne. Przez park przebiega promenada spacerowa, wzdłuż której rozmieszczono ławki parkowe oraz dwie wiaty pokryte materiałem membranowym. Całość zyskała nowe nasadzenia drzew niskich i krzewów ozdobnych. Działan tych dopełniła rewitalizacja tzw. Zalewu, który został przeznaczony na tereny rekreacyjne¹⁶.

Dynamiczny rozwój okolic **Sarzyny** nastąpił od 1937 roku, kiedy to ówczesne Ministerstwo Spraw Wojskowych podjęło decyzję o budowie zakładów chemicznych, mających produkować nitrozwiazki. Fabryka w Sarzynie rosła w bardzo szybkim tempie, zatrudniono tu wielu specjalistów przybyłych z całego kraju i zaplanowano budowę osiedla mieszkaniowego – załazka dzisiejszego miasta. W 1939 roku stały już budynki fabryczne, rozpoczął się montaż instalacji i aparatury chemicznej. Niestety krótki okres rozwoju regionu przerwał wybuch II wojny światowej. W okresie powojennym przystąpiono do odbudowy zakładów przemysłowych. Równocześnie z zakładami rosły osiedla mieszkaniowe, oprócz domów mieszkalnych powstawała infrastruktura potrzebna dla mieszkańców: sklepy, przedszkola, żłobek, przychodnie, szkoły, obiekty sportowe i kulturalne. Z początkiem 1973 roku Nowa Sarzyna otrzymała prawa miejskie i stała się ośrodkiem administracyjnym gminy. Układ planistyczny zakładu przemysłowego i osiedla mieszkaniowego założonego w ramach COP-u w Nowej Sarzynie uznany został za zabytkowy¹⁷. Stanowi on centrum miasta, gdzie mieszczą się główne budynki administracji i rozwinęły się usługi. Funkcje rekreacyjne zlokalizowane są w północnej części miejscowości w dużym stopniu zalesionej. Na tym obszarze przeprowadzono działania rewitalizacyjne, które polegały na gruntownym remoncie Ośrodka Kultury i wyposażenia jego wnętrza oraz na uporządkowaniu otoczenia budynku. W pobliskim parku odnowiono nawierzchnię dróg, zbudowano ścieżkę pieszo-rowerową, zorganizowano place zabaw i nowe elementy zieleni¹⁸.

Niektóre małe miasta Podkarpacia ze względu na rozwój funkcji specjalistycznych zaczęły się rozwijać w konkretnej dziedzinie, której podporządkowane zostało także ścisłe centrum. Przykładem mogą być miasta-uzdrowiska, gdzie główna przestrzeń publiczna zawarta jest w centralnym parku zdrojowym. Wynika to z faktu, iż miasta te kształtowały się od końca XIX wieku już jako miejscowości wypoczynkowe. Z reguły ów park położony jest wzdłuż rzeki płynącej pośród malowniczych wzgórz, której towarzyszą trakty spacerowe i drogi kołowe. Na obrzeżach parku sytuują się sanatoria i ośrodki wypoczynkowe. Wymownym przykładem jest Iwonicz Zdrój, który w centrum

¹⁵ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowa Dęba przyjęte Uchwałą Rady Miejskiej w Nowej Dębie Nr XLVII/355/2002 z dnia 15 kwietnia 2002 r. zmienione Uchwałą Rady Miejskiej w Nowej Dębie Nr II/5/2014 z dnia 30.12.2014, www.nowadeba.pl (dostęp 15.02.2016).

¹⁶ www.nowadeba.pl (dostęp 15.02.2016).

¹⁷ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Nowa Sarzyna, załącznik Nr 1 do uchwały Nr XLVII/305/2009 Rady Miejskiej w Nowej Sarzynie z dnia 17 lipca 2009, www.nowasarzyna.eu (dostęp 15.02.2016).

¹⁸ www.nowasarzyna.eu (dostęp 15.02.2016).

posiada wydłużony deptak oraz dwa place: Dietla oraz Karola Józefa. Zamiast kamienic o charakterze usługowo-mieszkalnym zlokalizowane są tam zabytkowe sanatoria wybudowane w większości w XIX wieku z usługami w parterze. Tak zorganizowane centrum oddaje charakter miasta co związane jest z wiodącą funkcją miejscowości (Kobyłarczyk 2012: 69-70). Podobne zależności przestrzenne mają pozostałe podkarpackie uzdrowiska Rymanów Zdrój, gdzie w widłach rzek Taboru i Czarnego Potoku wzniesiono szereg domów zdrojowych, pensjonatów i willi oraz Horyniec Zdrój i Polańczyk, które mają znacznie swobodniejszy układ przestrzenny.

Centra miast, zawarte w nich dziedzictwo kulturowe wraz z przejawami życia społecznego, stanowią podstawowy element tożsamości danej miejscowości. Kondycja tych miejsc w dużej mierze stanowi o atrakcyjności turystycznej i ekonomicznej regionu. Procesy rewitalizacji powinny być przeprowadzane przy zapewnieniu warunków trwania i wzbogacania materialnego dziedzictwa kulturowego i harmonizowania go ze współczesnymi wymogami życia społecznego. Zabytki mogą skupiać inicjatywy lokalne, generować rozwój ekonomiczny i społeczny oraz przyczynić się do podniesienia walorów turystycznych regionu. Zaprezentowane przykłady pokazują, iż odnawianie zabytkowych centrów miast napotyka na ograniczenia związane z oczekiwaniami mieszkańców. Zmieniło się przeznaczenie rynków miast z dawnych placów targowych, czy węzłów komunikacyjnych na miejsca spotkań i rekreacji. W takich przypadkach skuteczna rewitalizacja opiera się nie tylko na działaniach infrastrukturalnych, ale również przyczynia się do zachowania substancji zabytkowych, wzmocnienia instytucji kulturalnych i aktywizacji społecznej mieszkańców. Dziedzictwo kulturowe jest dobrem nie tylko ogólnonarodowym, ale przede wszystkim regionalnym, jest znakiem tożsamości społeczeństwa lokalnego, a właściwie docenione i wykorzystane mogą przyczynić się do promocji regionu.

Bibliografia:

- Bruno F. 2008. *Stalowa Wola 1937-39 wzorowe miasto COP-u*. [w:] *Miasto Stalowa Wola. Unikatowy zespół urbanistyczno-architektoniczny z końca lat 30. XX wieku*. Sieradzka A. (red.). Stalowa Wola.
- Domański B. 2012. *Znaczenie projektów realizowanych w ramach RPO WP dla rozwoju miast województwa podkarpackiego. Raport końcowy*, Centrum Studiów Regionalnych UniRegio. Kraków.
- Forczek-Brataniec U. i Brataniec M. 2012. *Rewitalizacja rynku czyli poszukiwania rozwiązania węzła gordyjskiego*, (Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, Architektura, 3-A/2012. zeszyt 12. rok 109).
- Golka M. 2009. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa.
- Kobyłarczyk J. 2012. *Współczesna funkcja rynku – historycznej przestrzeni publicznej w wybranych miastach*. (Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, 7-A/2012, zeszyt 29, rok 109).
- Kuliś S. 2000. *Powstanie i rozwój urbanistyczny Stalowej Woli. Przykład ewolucji przestrzennej polskiego miasta przemysłowego*, (Prace Geograficzne, zeszyt 106), Kraków.
- Miliszkiwicz G. 2015. *Architektura jako przestrzeń życia codziennego w miasteczkach Lubelszczyzny w okresie II Rzeczypospolitej*. [w:] *Drewniany skarb. Chronić dziedzictwo, kreujemy przyszłość*, Kowalczyk P. (red.). Lublin.
- Skoczylas J. 2014. *Pamięć społeczna miasta – jej liderzy i odbiorcy*, Warszawa.
- Stojak G. 2008. *Problematyka ochrony dóbr kultury W województwie podkarpackim w świetle planowanych działań Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*. (Wiadomości Konserwatorskie 24/2008).
- Szpociński A. 2005. *Autentyczność przeszłości jako problem kultury współczesnej* [w:] *Wobec przeszłości. Pamięć przeszłości jako element kultury współczesnej*. Szpociński A. (red.). Warszawa.
- Wieczorek K. 2015. *Miasteczka Lubelszczyzny, zagrożenia, wyzwania i nadzieje* [w:] *Drewniany skarb. Chronić dziedzictwo, kreujemy przyszłość*. Kowalczyk P. (red.). Lublin.